

Леонід Мироненко

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПОНЯТЬ НА УРОКАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

У статті характеризується ефективність застосування педагогічних технологій для успішного процесу формування та закріплення соціально-економічних понять в курсі «Соціально-економічна географія України». Детально аналізується використання на практиці технології проблемного навчання та інформаційної технології. Звертається увага на понятійний апарат курсу географії для 9 класу. Розкривається проблема якості засвоєння соціально-економічних понять учнями 9 класу при традиційному навчанні. Даються практичні рекомендації для покращення ефективності процесу формування та засвоєння понять, робляться висновки стосовно якості навчального процесу з використанням вище перелічених технологій

Ключові слова: *освіта, навчання, педагогічні технології, технологія проблемного навчання, інформаційні технології, соціально-економічні поняття, мотивація; процес формування географічних понять; етапи процесу формування географічних понять; якість засвоєння соціально-економічних понять.*

В Національній доктрині розвитку освіти України зазначено, що «освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства». Одним із пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти є «постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу». Головним пріоритетом покращення географічної освіти повинна стати здатність учнів свідомо розуміти економічні і соціальні явища, вміти переносити їх через систему понять соціально-економічного спрямування. Так, шкільний курс «економічна і соціальна географія України» одним із визначальних завдань ставить: формування та закріплення системи понять, які є основою для створення цілісної картини предмету. Одним із засобів досягнення високих результатів у цьому питанні є використання педагогічних технологій.

Суть поняття «педагогічна технологія» вивчалася в працях В. Беспалька, В. Боголюбова, Т. Ільїної, М. Кларіна, І. Лернера, В. Полонського, Г. Селевка та ін. А в останні роки значно активізувалася увага

науковців до досліджень, предметом яких виступають педагогічні технології (А. Алексюк, І. Зязюн, І. Лозова, О. Падалка, І. Прокопенко, І. Підласий, С. Сисоєва, І. Смолюк, та ін.).

Проблема формування наукових понять в різноманітних навчальних дисциплінах досить давно розроблювалася та досліджувалася педагогами. В Україні ці питання прямо чи опосередковано розглядали С. Гончаренко, Г. Костюк, В. Криворотько, Я. Олійник, В. Онищук, О. Падалка, В. Паламарчук, М. Топузов, О. Топчієв, Б. Яценко та ін. Значний внесок у розв'язання вказаної проблеми внесли зарубіжні психологи і педагоги М. Верзілін, Л. Виготський, П. Гальперін, Г. Герасимов, А. Дістервег, Дж. Дьюї, Л. Занков, С. Рубінштейн, М. Скаткін, А. Усова та ін. У роботах цих та багатьох інших авторів обґрунтовані педагогічні та методичні основи формування в учнів наукових понять, досліджено використання різноманітних технологій, методів та прийомів для покращення ефективності навчального процесу. Але не зважаючи на підвищену увагу до проблеми формування наукових понять, на сьогодні досвід роботи загальноосвітніх навчальних закладів показує, що далеко не всі вчителі соціально-економічної географії підготовлені до її розв'язання, а проблема формування саме соціальних та економічних понять в учнів залишається недостатньо вивченою.

Крім того встановлено, що в умовах традиційного навчання рівень сформованості соціально-економічних понять в учнів є недостатнім для успішного вивчення шкільного курсу «Економічна і соціальна географія України». Більшість вчителів географії використовують такі методи, прийоми, технології формування соціально-економічних понять, які зводяться до готового формулювання поняття, яке зовсім не відрізняється від наведеного у підручнику, а закріплення відбувається шляхом записування його визначення учнями в зошит. Тому метою статті є висвітлення педагогічних технологій (проблемне навчання та інформаційна технологія), що значно активізують діяльність учнів та сприяють кращому засвоєнню соціально-економічних понять.

Курс «Економічна і соціальна географія України», що вивчається в 9 класі, розкриває питання населення і трудових ресурсів держави, розвитку і розміщення господарства. Йому відводиться роль завершального для основної та пропедевтичного для старшої школи. Розглядається питання про історико-географічне формування території. Значна увага приділяється вивченню проблем розміщення населення, його природного і механічного руху, національного складу. Детально аналізується географія галузей господарства країни, зовнішньоекономічних зв'язків та економічних районів України. У цьому курсі розглядаються проблеми сталого розвитку та їх прояв на території України, показано місце України в світі. Цей курс є також початковим етапом економічної освіти школярів, сприяє їхній

адаптації до життя в умовах ринкової економіки, тому програма містить питання про економічну систему України, типи підприємств за формами власності, аналізуються складові економічного потенціалу країни. Курс «Економічна та соціальна географія України» містить велику кількість наукових понять. Так, в підручнику В. Садкіна для 9 класу винесено для вивчення 98 загальних понять, таких як «природні ресурси», «адміністративно-територіальний поділ», «міжнародний поділ праці», «хімічна промисловість» та ін. В свою чергу окремі загальні поняття містять ще кілька уточнюючого характеру. Наприклад, термін «економічний район» автоматично поєднує в собі ще 9 вузких понять: «Донецький економічний район», «Столичний економічний район», «Причорноморський економічний район»... І сформулювати та закріпити всі ці поняття допоможе знання методики та вдале використання педагогічних технологій.

Спочатку спробуємо розібратися, що таке «педагогічна технологія» і які види їх використовуються. Поняття «технологія» (від гр. *teahne* – мистецтво, майстерність) означає знання про майстерність [2, с. 290]. Педагогічна технологія – сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і компонування форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів; вона є організаційно-методичним інструментарієм педагогічного процесу (Б. Лихачов). Педагогічна технологія – це змістовна техніка реалізації навчального процесу (В. Беспалько). Це опис процесу досягнення планованих результатів навчання (І. Волков). Це мистецтво, майстерність, уміння, сукупність методів обробки, зміни стану (В. Шепель). Педагогічна технологія – це продумана у всіх деталях модель спільної педагогічної діяльності з проектування, організації та проведення навчального процесу з безумовним забезпеченням комфортних умов для учнів і вчителя (В. Монахов). За означенням ЮНЕСКО, це в загальному розумінні системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти [1, с. 331].

Неоднозначно тлумачиться і співвідношення понять «технологія навчання» і «методика навчання». Традиційно останнє розглядається як значно вужче відносно першого і вживається у значенні учіння про методи навчання. Поняття «технологія», на відміну від поняття «методика», відображає не просто передавання інформації, а процес навчання, що має важливе значення для характеристики сучасних тенденцій у педагогіці.

Існує безліч технологій навчання: як традиційних, так і інноваційних, назви та інтерпретації яких залежать від уявлень та переконань науковців. До традиційних належать: пояснювально-ілюстративне, проблемне, програмоване і диференційоване навчання [5, с. 161]; до інноваційних – особистісно орієнтована, групова, технологія розвивального навчання,

формування творчої особистості, технологія навчання як дослідження, модульно-рейтингове навчання та нові інформаційні технології [5, с. 173]. Спробуємо проаналізувати найважливіші, на наш погляд, з позиції засвоєння понятійного апарату курсу соціально-економічної географії: технологію проблемного навчання (традиційну) та інформаційну технологію (інноваційну).

Проблемний вид навчання у викладанні географії має велике значення, оскільки зміст географії в школі є надійною основою у використанні цього виду навчання. Технологія проблемного навчання зародилася ще в 20–30-х роках у радянських і зарубіжних закладах. А історичні дані свідчать про те, що проблемне навчання теоретично обґрунтував американський філософ, психолог і педагог Дж. Дьюї (1859–1952 рр.). У сучасний період проблемне навчання як вид навчання розповсюджене в педагогіці і в окремих методиках, в тому числі і в методиці навчання географії.

Проблемне навчання – один із типів розвиваючого навчання, суть якого полягає у формулюванні проблемних завдань, проблемному викладі й поясненні знань учителем, у різноманітній самостійній роботі учнів [5, с. 162]. Під проблемним навчанням розуміють таку організацію навчальних занять, яка передбачає створення проблемних ситуацій і активну самостійну діяльність учнів у розв'язанні цих ситуацій. Як результат, відбувається творче оволодіння географічними знаннями, формуються і закріплюються поняття, розвивається пізнавальний інтерес до предмету.

Проблемна ситуація – це психологічний стан інтелектуального утруднення, яке виникає в учня, якщо він не може пояснити новий факт за допомогою наявних знань, або виконати відому дію знайомими йому способами. Тут виникає потреба активно думати, відповідати на запитання «чому». Потреба породжує мотив, що спонукає учня думати і діяти, виникає інтерес. В цьому і є сутність проблемного навчання.

В психолого-педагогічній літературі (В. Оконь, В. Басова, Т. Ільїна та ін.) дослідники виділяють чотири рівні проблемності:

1. Учитель сам пропонує проблему (завдання) і сам її розв'язує при активному слуханні та обговоренні учнями.
2. Учитель пропонує розв'язати проблему, а учні самостійно або під керівництвом учителя розв'язують її, використовуючи частково-пошуковий метод.
3. Учень пропонує проблему, вчитель допомагає її розв'язати.
4. Учень пропонує проблему і сам її розв'язує.

Рівні обираються вчителем відповідно до поставленої мети та завдань, кількості та складності понять, необхідних для запам'ятовування. Оскільки три останні рівні – дослідницького типу, саме проблемне

навчання – це навчання, яке сприяє розв'язанню нестандартних завдань, при цьому учні засвоюють нові географічні знання та поняття, набувають навичок вмінь творчої діяльності. Наприклад, тема «Економіко-географічне положення України» передбачає засвоєння трьох загальних понять («економіко-географічне положення», «геополітичне положення», «транспортний коридор») та кількох проміжних («сусіди першого порядку», «сусіди другого порядку»). Проблемне запитання типу: в чому різниця між економіко-географічним та геополітичним положенням, активізує роздуми учнів та допоможе все ж таки дійти істини в цьому питанні та розмежувати їх.

Одним із основних етапів формування та засвоєння географічних понять є організація розумової діяльності. Основне завдання полягає у виділенні істотних ознак поняття, встановленні взаємозв'язків і залежностей між ними. Важливо визначити не лише загальні риси, а ті, що виділяють дане поняття з усієї різноманітності схожих. Для реалізації цих завдань учням необхідно оволодіти прийомами розумової діяльності (порівняння, узагальнення, систематизація, аналіз, синтез, абстрагування).

Розумова діяльність починається тоді, коли у свідомості учнів є достатня кількість конкретних фактів, уявлень, тобто матеріалу для мислення. Учні не зрозуміють суті поняття, що формується, якщо не включаться в самостійну розумову діяльність. Вони можуть запам'ятати запропоновану вчителем інформацію, але вона не буде осмисленою. З іншої сторони саме самостійна розумова діяльність буде вирішальним фактором у збереженні цього поняття в пам'яті на довгий термін, а не на період здачі тематичної чи максимум екзамену.

Тому логічне мислення учнів на цьому етапі залежить від вдалого підбору вчителем пізнавальних завдань та проблемних ситуацій. Наприклад: виділити з ряду перелічених районів ті, що мають найбільшу площу та кількість населення. Також можна запропонувати дітям скласти кросворд чи розв'язати кілька географічних задач. Наприклад: за даними таблиці (можна роздрукувати чи висвітити на екрані) назвіть три країни – лідерів за Індексом глобалізації (закріплюється поняття «глобалізація», «індекс глобалізації»).

Проблемне навчання повільно, але впевнено впроваджується в загальний процес навчання географії. Причини тут різні. Недостатня кількість літератури з цього питання, розробка технології проблемності набагато складніша, ніж інших технологій. Крім того, це потребує багато часу і неабиякої майстерності для втілення ідей проблемного навчання.

До недоліків відноситься утруднення учнів у розв'язанні окремих завдань, на що відводиться значно більше часу, ніж при традиційному навчанні. Як пише Г. Щукіна, проблемне навчання – неекономне. І все ж таки воно має великі переваги перед традиційним. Головне, відкриває

великий простір для розвитку уваги, спостережливості, активізації мислення і пізнавальної діяльності в цілому; розвиває самостійність – основний критерій проблемності, відповідальність, ініціативність, нестандартність мислення, обережність і рішучість.

Важливою умовою проблемного навчання є забезпечення міцності одержаних географічних знань, тому що вони добуваються в самостійній діяльності. А якщо учень не розв'язав проблемної ситуації у відведений йому час, то він, природно, доведе цю справу до кінця. Він знаходиться в такому стані як заворожений, загіпнотизований. Учень постійно думає про це і, врешті-решт, виконує завдання. Саме через свою невдосконаленість і перешкоди проблемного завдання в нього формується прагнення здобути міцні знання, навички і вміння.

До інноваційних технологій навчання можна віднести інформаційні технології. Нові інформаційні технології навчання – це методологія і технологія навчально-виховного процесу з використанням новітніх електронних засобів, передусім ЕОМ [5, с. 184]. У період переходу до інформаційного суспільства необхідно підготувати людину до швидкого сприйняття й опрацювання значних обсягів інформації, оволодіння сучасними засобами, методами й технологією роботи. Інформатизація школи – це не просто впровадження в навчальний процес відповідних технологій, це зміна змісту, методів та організаційних форм загально-освітньої підготовки учнів на етапі переходу до освіти в умовах розширеного доступу до інформації [4, с. 23]. Інформаційні технології, що використовуються для забезпечення процесу формування та засвоєння соціально-економічних понять нас цікавлять у такому втіленні:

1. Інтернет у навчанні географії;
2. Комп'ютерні програми.

За обсягом інформації Інтернет випереджає всі сучасні джерела. Найчастіше з Інтернету можна отримати таку інформацію, яку з інших засобів інформації отримати дуже складно. Використання цієї інформації можливо у кількох напрямках. З Інтернету можна брати чимало ілюстративного матеріалу – фотографії, схеми, карти, малюнки, а також знаходити масу інформації розвиваючого характеру. Географічні карти можуть бути просто сканованими з паперових карт, з відповідним інформаційним наповненням чи взяті з мережі. Крім звичних географічних карт в Інтернеті можна знайти досить специфічні картографічні ресурси – атласи автомобільних шляхів, атласи залізниць, карту радіоактивного забруднення території України, карту курортних зон чи окремих регіонів. Завдяки комп'ютерним технологіям можна досить швидко знайти та завантажити потрібну інформацію чи зображення, показати розміщення того чи іншого промислового об'єкту, показати кордони певного району чи географічного центру, зобразити наочно у вигляді таблиці чи діаграми

співвідношення окремих величин та ознак. Недоліком залишається лише те, що вчителеві треба перевіряти достовірність отриманої інформації, тому що різні сайти інколи містять розбіжності в цифрах. Але цей недолік можна перетворити в перевагу, адже це дозволить вчителю під час підготовки до уроку більше заглибитися в навчальний матеріал та бути критичним в підборі інформації.

Цікавою та результативною буде і комп'ютерна лекція, розроблена завдяки програмі MS Power Point. Таку лекцію можна назвати так: «це тематично і логічно пов'язана послідовність інформаційних об'єктів, що демонструється на екрані чи моніторі [3, с. 48]. Перевагою комп'ютерної лекції є можливість демонстрування великої кількості ілюстрованих матеріалів (схеми, діаграми, карти) та можливість виділити іншим шрифтом, кольором те поняття, на яке слід звернути увагу, задіюючи тим самим додаткові рецептори.

Багато понять в курсі географії 9 класу само собою вимагають наочного підтвердження та закріплення. Так в ході вивчення розділу «Територіальний поділ України» вивчається ряд понять: «Донецький економічний район», «Придніпровський економічний район», «Північно-Східний економічний район», «Столичний економічний район», «Центральний економічний район», «Подільський економічний район», «Північно-Західний економічний район», «Карпатський економічний район», «Причорноморський економічний район». Звичайно, що використання карт цих регіонів з окресленням їх чітких кордонів, географічного положення задіє зорову пам'ять учнів та розширить знання про те чи інше поняття. На екран можна вивести різні схеми, діаграми, таблиці, що ще більше закріпить суть певного поняття. В мережі Інтернет можна взяти безліч малюнків, які сформулюють уявлення про не до кінця зрозумілі терміни. Наприклад, показати ряд промислових об'єктів, щоб пояснити такі поняття, як «харчова промисловість», «легка промисловість», «хімічна промисловість».

Цікавою та корисною роботою для формування та закріплення соціально-економічних понять буде проектна діяльність учнів. Проекти можна здійснювати за двома напрямками. З одного боку, можна давати дітям завдання створити проект, результатом якого буде усний виступ на уроці, а з іншого – можна ускладнити завдання і попросити створити слайд-шоу з певної теми з перспективою демонстрації результатів роботи в класі на уроці. Закріплення понять можна також провести за допомогою комп'ютерних тестів, що заощадить час і дозволить більш об'єктивно проаналізувати ступінь засвоєння й обсяг знань учнів. Крім того, підвищується мотивація навчання за рахунок новизни діяльності.

Отже, використання педагогічних технологій дозволяє ефективно організувати процес формування та засвоєння соціально-економічних

понять. Оскільки процес формування географічних понять проходить п'ять етапів (мотиваційна і змістова підготовка до засвоєння поняття; організація чуттєвого сприймання предметів і явищ природи; організація розумової діяльності, спрямованої на виділення істотних ознак поняття; узагальнення і словесне визначення суті поняття, позначення його відповідним терміном; введення сформованого поняття в систему географічних знань), то вдале поєднання проблемних завдань та інформаційних технологій на всіх цих етапах дозволить досягти успіхів в процесі вивчення соціально-економічної географії та її понятійного апарату. Об'єктивним процесом еволюції освіти є запровадження нових педагогічних технологій. Оскільки жодну з них ми не можемо назвати універсальною, то важливо щоб кожен вчитель, формуючи та закріплюючи поняття, творив власну технологію, ефективну в кожному конкретному колективі дітей. Зазначене є перспективою подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навчальний посібник / Неля Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.
3. Новенко Д. В. Новые информационные технологии в обучении / Д. В. Новенко // География в школе. – 2004. – № 5. – С. 47–51.
4. Седова С. І. Використання інформаційних технологій на уроках географії / С. І. Седова // Географія : науково-методичний журнал. – 2004. – № 9. – С. 23–27.
5. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2005. – 560 с.